অধ্যায় ৩ ঃ মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ ৰাৱণৰ অহঙ্কাৰ*

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য

৩.২ পৰিচয়

৩.৩ মাধৱ কন্দলিৰ পৰিচয়

৩.৩.১ কন্দলিৰ সাহিত্য-কৃতি

৩.৪ *ৰাৱণৰ অহঙ্কাৰ* কাব্যাংশ আৰু ৰাৱণ চৰিত্ৰ

৩.৪.১ মূল পাঠ

৩.৪.২ পাঠৰ কথাবস্তুৰ পৰিচয়

৩.৪.৩ মাধৱ কন্দলিৰ অনুবাদ-ৰীতি

৩.৪.৪ মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ* বৈশিষ্ট্য

৩.৫ ৰাৱণ চৰিত্ৰৰ মনস্তাত্ত্বিক বিশ্লেষণ

৩.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩.৭ অধিক জানিবলৈ

৩.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

৩.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- পুৰণি অসমীয়া কবিতা সম্পৰ্কে এটি ধাৰণা লাভ কৰিব
- প্ৰাক্-শঙ্কৰী যুগৰ শ্ৰেষ্ঠ অসমীয়া কবি মাধৱ কন্দলিৰ বিষয়ে আলোচনা দাঙি ধৰিব পাৰিব
- মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ* বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পাঠটিৰ আধাৰত ৰাৱণ চৰিত্ৰৰ বিশ্লেষণ আগবঢ়াব পাৰিব
- মাধৱ কন্দলিৰ অনুবাদ-ৰীতি সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- মাধৱ কন্দলিৰ কাব্য-প্ৰতিভা সম্পৰ্কে ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব।

৩.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টোত উদ্ভৱকালীন অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ পৰিচয়জ্ঞাপক চৰ্যাপদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল। এই অধ্যায়টোত আমি প্ৰাক্-শঙ্কৰী যুগৰ 'অপ্ৰমাদী' কবি মাধৱ কন্দলিৰ দ্বাৰা ৰচিত *ৰামায়ণৰ* অন্তৰ্গত *ৰাৱণৰ অহঙ্কাৰ* পাঠটোৰ আলোচনা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হ'ল।

ৰামায়ণ সুপয়াৰ শ্ৰীমহামাণিক্য যে
ৰৱাহ ৰাজাৰ অনুৰোধে।।"(*লঙ্কাকাণ্ড*, ৬৭১০)

মাধৱ কন্দলিয়ে নিজে কৈ যোৱা উক্ত কথাখিনিৰ বাদে তেওঁৰ আত্মপৰিচয়সূচক উক্তি এতিয়ালৈকে উদ্ধাৰ হোৱা নাই। গতিকে, এই ক্ষেত্ৰত ভিন্ন উৎসৰ ভিন্ন সমলৰ সহায় ল'ব লগা হয়। কিন্তু তেনে সমলো যথেষ্ট মাত্ৰাত পোৱা নাযায়। শঙ্কৰদেৱে *উত্তৰকাণ্ড* ৰচনাত কৈছে—

"পূৰ্বকবি অপ্ৰমাদী মাধৱ কন্দলি আদি
বিৰচিলা পদে ৰামকথা।
হস্তীৰ দেখিয়া লাদ শশা যেন ফাৰে মাৰ্গ
মোৰ ভৈল তেহ্ন অৱস্থা।" (*উত্তৰকাণ্ড*, ৭০৪১)

আনহাতে, *কথা-গুৰুচৰিত* দুটি প্ৰসঙ্গত মাধৱ কন্দলিৰ প্ৰসঙ্গ উত্থাপন হোৱা দেখা যায়। শঙ্কৰদেৱক ওজা-ছাত্ৰ পতাৰ প্ৰসঙ্গত আছে—"তাকে নসৈ ছাত্ৰ ভাগি মাধৱ কন্দলিৰ শিষ্য ৰাম আচাৰ্য্যত কলে গৈ।" (কথা-গুৰুচৰিত, পৃঃ ৩৩)

ওপৰত উল্লেখ কৰি অহা সমল কেইটাৰ পৰা দেখা যায় যে মাধৱ কন্দলি শঙ্কৰদেৱতকৈ আগৰ কবি আৰু তেওঁ ৰৱাহী ৰজা মহামাণিক্যৰ পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰি লোকশিক্ষাৰ বাবে অসমীয়া ভাষাত *ৰামায়ণ* অনুবাদ কৰিছিল। পণ্ডিতসকলে উক্ত সূত্ৰসমূহৰ আধাৰত ৰৱাহী ৰজা মহামাণিক্যৰ সময় নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰি কবিগৰাকীৰ স্থান আৰু কালৰ আনুমানিক সিদ্ধান্ত প্ৰদান কৰিছে। তলত সেই সিদ্ধান্তবোৰ আমি আলোচনা কৰিম—

ক) বিশিষ্ট পণ্ডিত শশী শর্মাই *কথা-গুৰুচৰিত* উল্লেখ থকা কথাখিনিৰ আলম লৈ কৈছে—"মহেন্দ্ৰ কন্দলি আছিল ৰৱদোৱাৰ, গতিকে ৰাঘৱাচার্য্য আৰু ৰাঘৱাচার্য্যৰ গুৰু মাধৱ কন্দলিও নিশ্চয় ৰৱদোৱা অঞ্চলৰেই আছিল। এই ঊদ্ধৃতাংশৰ পৰা মাধৱ কন্দলিক শঙ্কৰদেৱৰ তিনিপুৰুষ আগৰ কবি বুলিও জনা যায়; কাৰণ শঙ্কৰদেৱৰ গুৰু মহেন্দ্ৰ কন্দলি, সম্ভৱ মহেন্দ্ৰ কন্দলিৰ গুৰু ৰাঘৱাচার্য্য আৰু ৰাঘৱাচার্য্যৰ গুৰু আছিল মাধৱ কন্দলি। অনুসন্ধিৎসু মাত্ৰেই জানে যে মধ্যযুগত একোজন পুৰুষৰ বয়সৰ পার্থক্য ৪০-৫০ বছৰ ধৰা হৈছিল। সেই অনুপাতে বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে মাধৱ কন্দলি শঙ্কৰদেৱতকৈ ১২০-১৫০ বছৰ আগৰ মানুহ আছিল। শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম ১৪৪৯ খ্ৰীঃত। গতিকে মাধৱ কন্দলিৰ জন্ম ১২৯৯ খ্ৰীঃৰ পৰা ১৩২৯ খ্ৰীঃৰ ভিতৰত হৈছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। মাধৱ কন্দলিৰ জন্মস্থান আৰু জন্মকালৰ বিষয়ে ই হ'ল এক নির্ভৰযোগ্য অনুমান।"

খ) মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ* প্ৰথম সম্পাদক মাধৱ চন্দ্ৰ ৰৱদলৈৰ মতে—"ৰৱাহী বুলি পৰিচয় দিয়া কছাৰী-ৰাজবংশই খ্ৰীষ্টিয় ১২শ শতিকাৰ পৰা ১৪শ শতিকাৰ ভিতৰত ৰাজত্ব কৰিছিল জয়ন্তাপুৰ, বর্তমানৰ নগাঁও জিলালৈকে বিস্তৃত ৰাজ্যত। মহামাণিক্য এই ৰৱাহী ৰাজবংশৰেই ৰজা, তেওঁৰ ৰাজত্ব কাল আনুমাণিক ১৪শ শতিকাৰ আদিভাগ।"

গ) বিশিষ্ট পুৰাতাত্ত্বিক হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীদেৱে কছাৰী-ৰৱাহীসকলৰ ৰাজত্বৰ বিষয়ে আলোচনা দাঙি ধৰিছে। তেওঁৰ মতে, "বীৰহাস ৰজাৰে সেই ফৈদৰ ৰাজত্ব আৰম্ভ হৈছিল আৰু

মন কৰিবলগীয়া কথা যে কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ আদি* আৰু *উত্তৰকাণ্ড* ক্ৰমে মাধৱদেৱ আৰু শঙ্কৰদেৱৰ নামতহে প্ৰচলিত হোৱা দেখা যায়। মাধৱ কন্দলিয়ে নিজে ঘোষণা কৰি দিয়া হিচাপত হয়তো *সপ্তকাণ্ড ৰামায়ণ* ৰচনা কৰিছিল, কিন্তু সময়ত সেয়া হয়তো হেৰাই গ'ল বা নষ্ট হ'ল। এই প্ৰসঙ্গটো *কথা-গুৰুচৰিতত* এইদৰে উল্লেখ আছে— "মাধৱ কন্দলিৰ কবিতা *ৰামায়ণ* ঢাকি তুচকৈ গুচাবৰ মন দিলে অনন্ত কন্দলিয়ে। তেহে গুৰুজনাত বিপ্ৰে স্বপ্নত শৰণাপন্ন হৈ প্ৰাৰ্থিলে বৰৰ হেতু। পাছে গুৰুজনে বোলে বৰা পো, তোমাৰ মিতাৰ শাস্ত্ৰ কবিতা যে গুচাব খোজে, আমি ধৰোঁ গোৰত, তুমি হোৱা আগে। তেহে ৰ'ল, উপদেশ আচুফুল হ'ল। আগে উপদেশ নাই শুভ শুভ হে আছিল আধ্যাত। ছোট আতা দিছে।"

কথা-গুৰুচৰিতৰ উক্ত কথাখিনিৰ পৰা তিনিটা কথা জল্‌জল্‌-পট্‌পট্‌কৈ ওলাই পৰে—

১) মাধৱ কন্দলি নিশ্চিতভাৱে শঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্ব কবি আছিল।

২) অনন্ত কন্দলিয়ে বৈষ্ণৱ *ৰামায়ণ* ৰচনা কৰিবলৈ লোৱাত বৈষ্ণৱ সমাজত মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ* সমাদৰ কমি যাব বুলি আশঙ্কা কৰি হয়তো মাধৱদেৱ আৰু শঙ্কৰদেৱে ক্ৰমে *আদিকাণ্ড* আৰু *উত্তৰকাণ্ড* ৰচনা কৰি কন্দলিৰ *ৰামায়ণত* সংযোগ কৰে। গতিকে, শঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্বতেই কন্দলিৰ *ৰামায়ণত* উক্ত কাণ্ড দুটা পোৱা নগৈছিল বুলি ক'ব পাৰি।

৩) বাল্মীকিৰ *ৰামায়ণৰ* দৰেই কন্দলিৰ *ৰামায়ণো* আছিল মূলতঃ লৌকিক। বৈষ্ণৱ কবি 'ছোট আতা' মাধৱদেৱে কন্দলিৰ *ৰামায়ণত* হাত ফুৰাই বৈষ্ণৱীয় বা ভক্তিৰ উপদেশ পৰৱৰ্তী কালত সংযোগ কৰিছিল।

মাধৱ কন্দলিৰ নামত *দেৱজিৎ* নামে আন এখন বৈষ্ণৱ কাব্য পোৱা যায়। *ৰামায়ণৰ* লৌকিকতাৰ সলনি *দেৱজিৎ* কাব্যত অলৌকিকতাৰ পয়োভৰ বেছি। তদুপৰি *ৰামায়ণৰ* ভাষাৰ লগত *দেৱজিৎ* কাব্যৰ ভাষা বহু পৰিমাণে অমিল বুলি পণ্ডিতসকলে ক'ব খোজে। উক্ত কাৰণ দুটাৰ বাবেই *দেৱজিৎখন* অইন কোনো কবিৰ ৰচনা বুলিহে বহু সমালোচকে ক'ব খোজে।

৩.৪ *ৰাৱণৰ অহঙ্কাৰ* কাব্যাংশ আৰু ৰাৱণ চৰিত্ৰ

৩.৪.১ মূল পাঠ

ৰাৱণৰ অহঙ্কাৰ

ছবি

আকাশে থাকিয়া মই ধনুত জুৰিবো শৰ
স্বৰ্গপুৰ ফুৰিবোহো বলে।

যত দেখা বন্ধু ধন সবে মিছা অকাৰণ
মায়ায়ে কৰিলে এক ঠাই।
মৰি যাইবা একতিলে কাল-অজগৰে গিলে
ৰাম নাম বিনে গতি নাই।।
শাস্ত্ৰৰ বুজিয়ো মজ্জা নামেসে দেৱৰ ৰাজা
নামেসে কৰিবে পৰিত্ৰাণ।
কলিত লভিবা গতি নামত কৰিয়ো ৰতি
নাহি আন নামৰ সমান।।
ৰামত কৰিয়ো আশ চৰণত লৈয়ো বাস
তেজা ছাৰ ভাসভুস কাম।
মাধৱ কন্দলি কবি ৰামৰ চৰিত্ৰ ছবি
ৰচিলন্ত বোলা ৰাম ৰাম।।

কঠিন শব্দৰ অর্থ ঃ

স্বর্গপুৰ — সুৰলোক, দেৱতা আৰু পুণ্যবন্ত লোকৰ বাসস্থান
ঝঙ্কাৰিয়া — জোঁকাৰি, অর্পণ কৰি
সকালে — সোনকালে
ভেদি — ভেদ কৰি
নিৰোধিবো — বাধা দিব, বন্ধ কৰিব
মুদিবোহো — জপাই দিব, বন্ধ কৰিব
বিদাৰিবো — ফালিব, বিদীর্ণ কৰিব, দুফাল কৰিব
তুষিবোহো — সন্তুষ্ট কৰিব
নিদলিবো — মাৰিব, পিহিব, নাশ কৰিব, ধ্বংস কৰিব
সাফলিয়া — সফল কৰি
বাসৱ — ইন্দ্ৰ
অমৰাৱতী — ইন্দ্ৰৰ ৰাজধানী
বৰুণ — পানীৰ অধিপতি দেৱতা
নাগপাশ — ৰণত শত্ৰুক বন্ধা সাপৰ নিচিনা জৰি
সুৰাসুৰ — দেৱতা আৰু অসুৰ
পেযো — পঠিওৱা
টুটে — শেষ হ
মজ্জা — মূল, সাৰ, তত্ত্ব
তেজা — ত্যাগ কৰা
ছাৰ — সামান্য, তুচ্ছ, নীচ

জ্ঞানেৰে পুষ্ট ৰাৱণে সীতাৰ মন ভুলাবলৈ এইদৰে আত্মশ্লাঘাপূর্ণ উক্তি কৰিব ধৰে। ৰাৱণে বল-বিক্রমেৰে ককায়েক কুবেৰৰ পৰা ৰাজ্য আৰু বিমান কাঢ়ি লয়। তেনেদৰে ত্রিলোকৰ ৰজাসকলক যুদ্ধত হৰুৱাই ভোগ্য সামগ্রীসমূহ হৰণ কৰিছে; ত্রিভুবন-সুন্দৰী ৰমণীগণক হৰি লঙ্কাত ভোগৰ সামগ্রীৰ দৰে ৰাখিছে। যথা—

"তিনিয়ো লোকৰ মাজে যতেক সুন্দৰী আছে
হৰি আনি আছোহো লঙ্কাক।।"

ব্রহ্মা, বিষ্ণু, মহেশ্বৰ বাদে সকলো দেৱাসুৰে ৰাৱণৰ সেৱা কৰে। আনকি ৰাৱণে বাহুবলেৰে মহেশ্বৰ সৈতে কৈলাস পর্বতক তুলি ধৰিছিল। জগতৰ সকলো ৰজায়ে ৰাৱণৰ চৰণত সেৱা কৰে। তেনেস্থলত মনুষ্য ৰামে ৰাৱণৰ একো কৰিব নোৱাৰে। ৰামক যমৰ ৰাজ্যলৈ পঠাই সীতাক হৰণ কৰাৰ ভয় খুৱাই ৰাৱণে সীতাৰ আৱেগৰ লগত খেলিবলৈ ধৰিলে। যথা—

"তোক হৰি লঙ্কা নিবো স্বামী দেৱতাক তোৰ
মাৰি পেযো যমৰ নগৰ।।"

এইদৰে ৰাৱণে ভয়-ভীতি প্রদর্শন কৰি ভোগ-বিলাস আৰু বীৰত্বৰ কথাৰে সীতাৰ আগত অহঙ্কাৰ ভাব প্রকাশ কৰে।

ইয়াৰ পাছত নৱবৈষ্ণৱ কবিৰ কাব্যসুলভ উপদেশেৰে লোক সমাজক উপদেশ দিয়া হৈছে। এইখিনি হয়তো *কথা-গুৰুচৰিতত* উল্লেখ থকা মাধৱদেৱৰ 'আঁচুফুল' হ'ব পাৰে। তিল্‌তিল্‌কৈ জীৱনৰ আয়ু শেষ হৈ আহিছে, গতিকে জীৱন যেন কচুপাতৰ পানীৰ দৰে ক্ষণস্থায়ী। মায়াৰ বশৱর্তী মানুহে ধন-জন-বন্ধু-বান্ধৱকে সকলো বুলি ভাবে যদিও সকলো অনর্থক। কালস্বৰূপ অজগৰে জীৱন গিলি আহিছে, ক্ষন্তেকতে মৰণ মিলিব। শাস্ত্রৰ সাৰবাণী মতে, নামেইহে আমাক পৰিত্রাণ কৰাব পাৰে, নামেই দেৱতাৰ ৰজা। নামেহে কলিকালত গতি দিব পাৰে। নামৰ সমান কলি কালত আন একো হ'ব নোৱাৰে। সংসাৰৰ কামনা-বাসনাযুক্ত তুচ্ছ কামবোৰ এৰি ৰামৰ চৰণত আশ্রয় ল'বলৈ উপদেশ দিছে। অর্থাৎ ৰাম চৰিত্রৰ আদর্শত জীৱনত ত্যাগ আৰু বৈৰাগ্যৰ পথেৰে আগবাঢ়িবলৈ কোৱা হৈছে।

নাম-মাহাত্ম্য প্রকাশ কৰাটো সাধাৰণতে প্রাক্-শঙ্কৰী যুগৰ সাহিত্যত দেখা নাযায়। শঙ্কৰী যুগতহে নৱবৈষ্ণৱ ধর্মত নাম-মাহাত্ম্য বহুলভাৱে দাঙি ধৰা হৈছে। গতিকে, নৱবৈষ্ণৱ ধর্মৰ আধ্যাত্মিক দর্শন ইয়াত প্রকাশ হোৱালৈ চাই কথাখিনি প্রক্ষিপ্ত যেন ধাৰণা হয়।

৩.৪.৩ মাধৱ কন্দলিৰ অনুবাদ-ৰীতি

মাধৱ কন্দলিয়ে *ৰামায়ণ* অনুবাদ কৰা সময়ত তেওঁৰ সন্মুখত আদর্শ স্বৰূপ অনুবাদ-কর্ম নাছিল। কন্দলিয়ে অসমৰ জনগণে বুজিব পৰাকৈ, জনগণৰ বিদ্যা-বুদ্ধি আৰু

ব্যৱহাৰে, সর্বজনবোধে) স্থানীয় ৰহণ সানি অনুবাদ-কর্ম মৌলিক আৰু অনুপম কৰি তুলিছে। নিজে *ৰামায়ণত* প্রক্ষিপ্ত কথা সংযোগ কৰা নাই বুলি ঘোষণা কৰিছে, অথচ লোক-জীৱনৰ দুই-এটা কথা সংযোজন কৰি দায়-দোষ এৰাই থৈছে এইদৰে— "মহামাণিক্যক বোলে কাব্যৰস কিছো দিলোঁ।" মন কৰিবলগীয়া কথা যে এনে ধৰণে সংযোজন কৰা কথাই বাল্মীকি-*ৰামায়ণক* বিকৃত কৰা নাই, বৰং অসমীয়া *ৰামায়ণক* জনগণৰ বেছি ওচৰ চপাই নিছে।

বিশিষ্ট পণ্ডিত শশী শর্মাই কৈছে, "বাল্মীকি-*ৰামায়ণৰ* পঢ়ুৱৈ মাত্রেই জানে যে বাল্মীকিৰ ৰচনা বহু ক্ষেত্রত শিশুৰ মাত-কথাৰ সদৃশ পেনপেনীয়া, একে কথাকে বাৰে বাৰে দোহাৰি থাকে। বাল্মীকিৰ প্রায় সমগ্র *ৰামায়ণতে* এনে পুনৰুক্তিপূর্ণ ভাষা-ৰীতি দেখা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে, ৰামৰ অভিষেকৰ আয়োজন আৰু কৈকেয়ীৰ বৰ লাভ... প্রসঙ্গৰ বর্ণনালৈয়ে আঙুলিয়াব পাৰি। ৰামৰ অভিষেক প্রসঙ্গত দশৰথে সুমন্ত্রৰ দ্বাৰা ৰামক ৰাজসভালৈ দুবাৰো মতাই অনাইছে, সেই একে সময়তে আৰু কৈছেও সেই একেবোৰ কথাকে। কন্দলিয়ে বাল্মীকিৰ গোটেইখিনি কথা আত্মস্থ কৰি লৈছে আৰু মাথোঁ এটা প্রসঙ্গতে সমগ্র বক্তব্য নিচেই কম কথাতে দাঙি ধৰিছে। ...প্রায় একে কথাকে দেখা যায় কৈকেয়ীৰ বৰ লাভৰ প্রসঙ্গতো। বাল্মীকি-*ৰামায়ণত* এই প্রসঙ্গটো চাৰিটা অধ্যায়ত প্রায় আঠৈশ শ্লোকৰ মাধ্যমত প্রকাশ পাইছে, দশৰথে কৈকেয়ীক ককর্থনা কৰিছে, গালি-গালাজ পাৰিছে, দুখ-শোকত বাৰে বাৰে বিব্রত হৈছে, মূর্চ্ছাও গৈছে। কন্দলিয়ে এই প্রসঙ্গটো প্রায় সকলোখিনি কথাকে আত্মস্থ কৰি লৈছে আৰু মূল ভাবার্থ মাথোঁ বাইশটা পদত প্রকাশ কৰিছে। ই সামান্য কথা নহয়। কাৰণ কন্দলিয়ে ক'তো মূল ভাব বিকৃতও কৰা নাই আৰু বক্তব্যও অস্পষ্ট কৰা নাই। কন্দলিৰ ৰচনাত পুনৰুক্তি বুলিবলৈ সমূলি একো নাই, কেৱল নতুনৰ পৰা নতুনলৈ গতি কৰিছে। ইয়ে তেওঁৰ *ৰামায়ণক* মৌলিকৰ সদৃশ উপভোগ্য কৰি তুলিছে। এনে অনুপম কাব্য-ৰীতি... হেতুকে কন্দলি-*ৰামায়ণ* বাল্মীকি-*ৰামায়ণতকৈ* বেছি উপভোগ্যহে হৈ উঠিছে।"

কন্দলি-*ৰামায়ণৰ* এনে ভাষা-নীতিয়ে কন্দলিৰ অনুবাদ-কর্মক মহত্ব প্রদান কৰিছে। তেনেদৰে শব্দ-নির্বাচনৰ ক্ষেত্রতো কন্দলিয়ে মৌলিক প্রতিভাৰ পৰিচয় দিছে। বাল্মীকিৰ বহু শব্দ বাদ দি কন্দলিয়ে যথোপযুক্ত শব্দ চয়ন কৰিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, বাল্মীকিৰ বর্ণনা অনুসৰি লঙ্কাত বিজয়ী হৈ হনুমানে 'সিংহনাদ' কৰি আহিছে। অথচ বান্দৰে সিংহনাদ নকৰে। সেয়ে, কন্দলিয়ে তাৰ ঠাইত 'ৰিঙ্গ দিল' বুলিহে কৈছে। সাগৰৰ ইপাৰে থকা বানৰবিলাকে 'কিল্ কিল্ ধ্বনি' শুনিছে। গতিকে, ই বেছি স্বাভাৰিক হৈছে।

কন্দলিয়ে বাল্মীকিৰ সর্গ বিভাজন বাদ দি প্রতিটো কাণ্ডক বিভিন্ন অধ্যায়ত ভাগ কৰিছেআৰু বাল্মীকিৰ দুই-তিনিটা সর্গ বা তাতকৈয়ো অধিক সর্গৰ কথা ভাবানুবাদ কৰি একোটা অধ্যায়ৰ মাজতে সামৰিছে। ...তেনেদৰে প্রতিটো কাণ্ডৰ আৰম্ভণি আৰু সমাপ্তি নিজৰ মতে কৰি কাব্যখনিক মৌলিক সদৃশ কৰি তুলিছে। কেতিয়াবা আগৰ

"বাপৰ ইন্দ্রক প্রতি ভৈল ক্রোধমন।
বান্ধিয়া আগত আনি দিবো এতিক্ষণ।।" (*অযোধ্যাকাণ্ড*, ১৬৭৩)

তেনেদৰে বাল্মীকিৰ *ৰামায়ণত* নথকা কথা বা প্রক্ষিপ্ত কথা কন্দলিয়ে সংযোগ কৰা দেখা নাযায়। মাজে মাজে অৱশ্যে অসমৰ ঘৰুৱা পৰিৱেশ-পৰিস্থিতিৰ চিত্র সংযোগ কৰি স্থানীয় ৰহণ সানিছে 'অসমৰ লোকজীৱনৰ পাঠক-শ্রোতাক' উদ্দেশ্য কৰিহে। তদুপৰি কাহিনীৰ স্বাভাৱিকতা বঢ়োৱাৰ বাবে কন্দলিয়ে বাল্মীকিৰ *ৰামায়ণৰ* ঘটনাক্রমৰ অগা-পিছা কৰা দেখা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে, *অযোধ্যাকাণ্ডৰ* কুঁজী নির্যাতনৰ প্রসঙ্গলৈ আঙুলিয়াব পাৰি। বাল্মীকি-*ৰামায়ণত* দশৰথৰ মৃত্যুৰ পাছত ভৰত-শত্রুঘ্ন মোমায়েকৰ ঘৰৰ পৰা আহি দশৰথৰ অন্ত্যোষ্টিক্রিয়া সম্পাদন কৰাৰ পাছত শত্রুঘ্নই মন্থৰাক নির্যাতন কৰিছে।

কন্দলিয়ে কিন্তু কিছু সলনি কৰিছে। কন্দলি-*ৰামায়ণত* শত্রুঘ্নই মোমায়েকৰ ঘৰৰ পৰা আহিয়েই যেতিয়া গম পালে যে মন্থৰাৰ কূট-পৰামর্শ মতেহে কৈকেয়ীয়ে ৰামক বনবাস দিয়ালে, তেতিয়া খং-ৰাগত হিতাহিত জ্ঞান হেৰুৱাই শত্রুঘ্নই মন্থৰাক নির্যাতন কৰিলে। এই কথাটো বেছি স্বাভাৱিক হোৱা বুলি ক'ব পাৰি। কিয়নো সময়ৰ লগে লগে খং-ৰাগ আদিৰ প্রভাৱ কমি যায়, দশৰথৰ অন্ত্যোষ্টিক্রিয়াৰ পাছত নির্যাতনৰ ঘটনা সংযোগ কৰাতকৈ আগত সংযোগ কৰাত স্বাভাৱিকতা বৃদ্ধি পাইছে।

মুঠতে, কন্দলিয়ে কিছু সালসলনি কৰি আৰু দুই-এটা প্রক্ষিপ্ত কথা সংযোগ কৰিছে যদিও সি বাল্মীকিৰ *ৰামায়ণক* বিকৃত কৰা নাই। সেয়ে, বাল্মীকি *ৰামায়ণৰ* শুদ্ধ পাঠ নির্ণয়ত কন্দলিৰ *ৰামায়ণে* এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা ল'ব পাৰে বুলি পণ্ডিতপ্রবৰ কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈয়ে মত দাঙি ধৰিছে।

৩) ভাৰতবর্ষত বাল্মীকি-*ৰামায়ণৰ* তিনি প্রকাৰৰ পাঠ বা সংস্কৰণ পোৱা যায় বুলি শশী শর্মাই তেওঁৰ গ্রন্থত উল্লেখ কৰিছে— (ক) গৌড়ীয় পাঠ, (খ) দাক্ষিণাত্য অঞ্চলৰ পাঠ আৰু (গ) পশ্চিম-উত্তৰ অঞ্চলৰ পাঠ। প্রতিটো পাঠৰ মাজত কিছু অমিল দেখা যায়। আলোচক সত্যেন্দ্রনাথ শর্মাই বুল্কেৰ আলোচনাৰ সহায়ত তেওঁৰ বিশিষ্ট গ্রন্থ *ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্তত* দেখুৱাইছে যে, (১) সীতাৰ মাতৃ মেনকাৰ বৃত্তান্ত, (২) ৰামৰ কৃশৰ পাদুকা, (৩) ৰামৰ প্রতি তাৰাৰ অভিশাপ, (৪) ৰাৱণে বিভীষণক লথিওৱা, (৫) কালনেমীৰ বৃত্তান্ত, (৬) সম্পাতি-সুপার্শ্বৰ বানৰ সৈন্যৰ মাজত উপস্থিতি, (৭) বিভীষণে মাক নিকষা আৰু বিমাতাৰ সন্তান কুবেৰৰ লগত আগধৰি পৰামর্শ কৰিহে ৰামৰ আশ্রয় লোৱা, আদি দাক্ষিণাত্য আৰু পশ্চিম-উত্তৰৰ পাঠত নাই, গৌড়ীয় পাঠতহে আছে। এইবোৰ কাহিনী কন্দলিৰ *ৰামায়ণতো* আছে। সেয়ে, সহজে অনুমান কৰিব পাৰি যে কন্দলিয়ে গৌড়ীয় পাঠৰ অৱলম্বনতহে *ৰামায়ণ* ৰচনা কৰিছিল।"

৪) বাল্মীকি-*ৰামায়ণৰ* দৰে কন্দলি *ৰামায়ণো* লৌকিকতাৰ ভেটিত ৰচিত। বাল্মীকিয়ে ৰামক আদর্শ-পুৰুষ হিচাপে অঙ্কন কৰিছে। কন্দলিয়েও বাল্মীকিৰ অনুকৰণত

প্রাসাদত মণি-মুকুতা সংযোগ কৰা হৈছে। উল্লেখযোগ্য যে, মধ্যযুগৰ অসমত মঠ-মন্দিৰৰ বাহিৰে ঘৰ-দুৱাৰ, ৰাজপ্রাসাদ আদিও বাঁহ, কাঠ, খেৰেৰে নির্মাণ কৰা হৈছিল। গদাধৰ সিংহৰ দিনলৈকে কাঠ-বাঁহেৰে ৰাজপ্রাসাদ নির্মাণ কৰাৰ কথা বুৰঞ্জীত পোৱা যায়। তেনেদৰে, মিৰ্জুমলাই গড়গাঁৱত পোৱা হোলোং ঘৰটোৰ খুঁটা, বেৰ আৰু দুৱাৰত নানান ৰঙীণ ছবি পোৱাৰ কথা বুৰঞ্জীত আছে। মাধৱ কন্দলিয়ে হয়তো অসমৰ ঘৰৰ বেৰত অঙ্কন কৰা ছবিৰ আৰ্হিতেই ৰামৰ প্রাসাদৰ বেৰত অঙ্কন কৰা নানা ছবিৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।

৭) মাধৱ কন্দলিয়ে *ৰামায়ণৰ* অনুবাদত নিজস্ব অলঙ্কাৰ, ছন্দ আদিৰ সার্থক প্রয়োগ কৰাৰ উপৰি অসমীয়া লোকজীৱনৰ মুখৰ ভাষাক কাব্যিকতা প্রদান কৰি এক উচ্চ কাব্যিক শৈলীৰ প্রৱর্তন কৰি গৈছে। সেয়ে, কন্দলিক 'অসমৰ কালিদাস' বুলি অভিহিত কৰা হয়। পৰৱর্তী কালৰ কবিকূল কন্দলিৰ ভাষাৰ দ্বাৰা প্রভাৱি হৈছিল। কন্দলিৰ ভাষাৰ সামান্য সালসলনি কৰি তাক গীতিময় ভাষাৰে দুর্গাবৰে *গীতি-ৰামায়ণ* ৰচনা কৰিছে। অনন্ত কন্দলিয়েও মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ* 'ভকতীয়া তাণ্ডৱণ'হে কৰিছে, বাকী ভাষাৰ ক্ষেত্রত কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ* ভাষাই সামান্য সালসলনিৰে ঠাই পাইছে।

৮) কন্দলিৰ *ৰামায়ণে* অসমীয়া লিখিত সাহিত্যৰ পৰম্পৰা সৃষ্টিত শক্তিশালী ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল। এই ক্ষেত্রত শশী শর্মাৰ মন্তব্য প্রণিধানযোগ্য— ''অন্ততঃ ভাষাৰ ভেটিত বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে কবি মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণ* সেই সকলৰ ৰচনাতকৈ প্রাচীন। শঙ্কৰদেৱে স্বীকৃতি দিয়াৰ দৰে যেন প্রকৃত অর্থত মাধৱ কন্দলি অসমীয়া সাহিত্যৰ 'আদি কবি'। আচলতে মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ* পৰাহে অসমীয়া লিখিত সাহিত্যৰ নিশ্চিত বুৰঞ্জী আৰম্ভ হৈছে। তেওঁ যেন অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ বৰভেঁটি বান্ধি থৈ গ'ল। আৰু যিহেতু জাতিৰ জাতীয়তাৰ মুখ্য বুনিয়াদ ভাষা-সাহিত্য অর্থাৎ সংস্কৃতিহে, গতিকে মাধৱ কন্দলি অসমীয়া জাতীয়তাৰো অন্যতম প্রৱর্তক স্থপতি।''

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ মাধৱ কন্দলিৰ *ৰামায়ণৰ* বৈশিষ্ট্য সম্পর্কে এটি আলোচনা যুগুত কৰক। (৩৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক।)

৩.৫ ৰাৱণ চৰিত্রৰ মনস্তাত্ত্বিক বিশ্লেষণ

ৰামায়ণৰ চৰিত্রসমূহৰ বিচাৰ-বিশ্লেষণ এটি জটিল কার্য, কিয়নো চৰিত্রসমূহক একো একোজন ব্যক্তি বুলি নধৰি বহুতে একো একোটা আদর্শৰ প্রতিনিধি বুলিহে ক'ব খোজে। এই

দেবীপ্রসাদ চট্টোপাধ্যায়ে *Indian Philosophy* গ্রন্থত মত দাঙি ধৰিছে যে পুৰণি ভাৰতবর্ষত ব্রাহ্মণ্যবাদৰ সমর্থকসকলক বোলা হৈছিল দেৱতা আৰু তাৰ বিৰোধীসকলক বোলা হৈছিল ৰাক্ষস। এই বিচাৰত ৰাক্ষস ৰাৱণ আর্য্য সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ বিৰোধী আছিল। ৰাৱণ আছিল আর্য্যসকলৰ আদর্শ, ত্যাগ আৰু বৈৰাগ্যৰ সম্পূর্ণ বিপৰীত আদর্শৰে অনুগামী মানুহ। সম্পূর্ণ ভোগবাদী, দেবসর্বস্ববাদী দৃষ্টিৰে ত্রিলোকৰ অধিপতি বুলি স্বেচ্ছাচাৰী জীৱন কটাইছিল। অসীম শক্তিধৰ ৰাৱণে বাহুবলেৰে ত্রিলোক জয় কৰি জগতৰ ভোগ্য বয়-বস্তু, ধন-সোণ, সুন্দৰী নাৰী আদি অপহৰণ কৰি লঙ্কাত বস্তুবাদী আৰু ভোগবাদী সভ্যতাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। সেই দিশ লক্ষ্য কৰি সত্যেন্দ্রনাথ শর্মাই কৈছে— "এক কথাত ক'বলৈ গ'লে ৰাম হ'ল ত্যাগৰ মূর্তি আৰু ৰাৱণ হ'ল ভোগৰ মূর্তি।"

ৰাৱণৰ বিশাল ব্যক্তিত্বৰ পতনৰ গুৰিত তেওঁৰ চাৰিত্রিক দোষ বা দুর্বলতা কিছুমান দেখা যায়। ৰাৱণ আছিল অত্যাধিক কামপৰায়ণ ব্যক্তি। জগতৰ সুন্দৰী ৰমণীসকলক হৰণ কৰি আনি লঙ্কাত ভোগৰ সামগ্রীৰ দৰে ৰাখিছিল। বেদৱতী, ৰম্ভা, পুঞ্জিকাস্থলা আদি নাৰীৰ ধর্ষণ কাণ্ডই ৰাৱণৰ যৌন দুর্বলতাৰ কথাকে প্রকাশ কৰে। সীতা হৰণো তাৰ এক পৰোক্ষ উদাহৰণ। 'ৰাৱণৰ অহঙ্কাৰ' শীর্ষক কাব্যাংশত ৰাৱণে সীতাৰ আগত কৈছে—

"তিনিয়ো লোকৰ মাজে যতেক সুন্দৰী আছে
হৰি আনি আছোহো লঙ্কাক।।"

ভোগত মত্ত ৰাৱণে আদর্শগত আৰু নৈতিক জীৱনৰ পৰা আঁতৰি এক স্বেচ্ছাচাৰী জীৱন কটাইছিল। জ্যেষ্ঠসকলৰ প্রতি সন্মান জনোৱা নাছিল। আনকি পাৰিবাৰিক প্রেম-প্রীতিও ৰাৱণৰ বাবে আছিল অর্থহীন। ককায়েক কুবেৰৰ ৰাজ্য বাহুবলেৰে দখল কৰি পুষ্পক ৰথ কাঢ়ি লয়। যথা— "কুবেৰ দদাক যিনি পুষ্পক বিমান নিলো।"

ত্রিলোকৰ দেৱগণ আৰু ৰজাসকলক যুদ্ধত হৰুৱাই ৰাৱণে নিজকে তিনিও লোকৰ অধিপতি বুলি অহঙ্কাৰত মত্ত হৈ দেৱকূলকো গণ্য নকৰা হৈছিল। যথা—

"শঙ্কৰে সহিতে মই কৈলাসক তুলি লৈলো
সু�ৰাসুৰে মোক কৰে সেৱ।
... ...
ত্রৈলোক্যৰ ৰাজা যত সেৱৈ মোৰ চৰণত
মই ৰাজা তিনিয়ো লোকৰ।"

ৰাৱণে অহঙ্কাৰত মত্ত হৈ ৰামৰ বীৰত্ব আৰু গুণাৱলীক অন্ধৰ দৰে নস্যাৎ কৰাৰ বাবেই ৰাৱণৰ পতন হ'বলৈ ধৰে। ৰাৱণৰ এনে আত্মম্ভৰিতা আৰু আত্ম-সচেতনতাই গ্রীক ট্রেজেডিৰ নায়কৰ দৰে তেওঁৰ জীৱনলৈও ট্রেজিক কাৰুণ্য নমাই আনিছে।

ৰাৱণে নাৰীৰ সঙ্গত থাকি নাৰীৰ মনস্তত্ত্বৰ প্রতি সূক্ষ্মভাৱে মনোযোগ দিছিল যেন ধাৰণা হয়। সেয়ে, সীতাৰ মন প্রলুব্ধ কৰিবলৈ ৰাৱণে নিজৰ বীৰত্বৰ কাহিনী কৈছে। বৰুণ, ইন্দ্র আদি দেৱগণেও ৰাৱণক পূজা কৰে। ত্রিলোকৰ সমস্ত ৰজাই ৰাৱণৰ চৰণত শৰণ লৈছে। গতিকে সাধাৰণ

- *ৰামায়ণৰ* অন্য চৰিত্ৰৰ দৰে ৰাৱণ চৰিত্ৰও এটি ৰূপক চৰিত্ৰ বুলি য়ুকবি, সুকুমাৰ সেন, ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰ আদি পণ্ডিতসকলে আলোচনা কৰি গৈছে। সাধাৰণ দৃষ্টিৰে চাবলৈ গ'লে ৰাৱণে চৰিত্ৰটো 'ভোগৰ মূৰ্তি' বুলি ক'ব পাৰি।

৩.৭ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১) দত্তবৰুৱা, হৰিনাৰায়ণ (সম্পা.) (১৯৯৯); *সপ্তকাণ্ড ৰামায়ণ*; গুৱাহাটী ঃ দত্তবৰুৱা পাবলিচিং কোম্পানী প্ৰাঃ লিঃ।

২) মহন্ত, কেশদা (১৯৮৪); *অসমীয়া ৰামায়ণী সাহিত্য*, যোৰহাট।

৩) লেখাৰু, উপেন্দ্ৰ চন্দ্ৰ (১৯৪৮); *অসমীয়া ৰামায়ণ সাহিত্য*, গুৱাহাটী।

৪) শৰ্মা, শশী (২০০১); *মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণ*, নলবাৰী ঃ জাৰ্ণাল এম্প'ৰিয়াম।

৫) শৰ্মা, সত্যেন্দ্ৰনাথ (২০১৩); *ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত*; পাণবজাৰ ঃ গুৱাহাটী ঃ বীণা লাইব্ৰেৰী।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Iyengar, K. R. S. (Ed.) (1983); *Asian Variations in the Ramayana*; Sahiyta Akademi.

2) Sen, Sukumar (1980); *The Origin of the Rama Legend*; Rupa & Co.

3) Sarma, S. N. (1970); *Epics & Puranas in Early Assamese Literature*; Gauhati.

৩.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মাধৱ কন্দৰিয়ে *লংকাকাণ্ড*ত আত্মপৰিচয়সূচক ভণিতাত কৈছে... ...শশী শৰ্মাই *কথা-গুৰুচৰিত*ৰ প্ৰসঙ্গ দাঙি ধৰি... ...নগাঁও অঞ্চলত থকা কন্দলি মৌজা... ...মহামাণিক্যৰ চতুৰ্দশ শতিকাৰ এখন ফলি... ...।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসমীয়া লিখিত *ৰামায়ণী* সাহিত্যৰ শুভাৰম্ভ... ...সমগ্ৰ উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ প্ৰান্তীয় ভাষাৰ... ...গৌড়ীয় পাঠ... ...লৌকিকতাৰ ভেটিত... ...ভাবানুবাদত বেছি গুৰুত্ব... ...অসমৰ স্থানীয় বাতাবৰণ সৃষ্টি... ...।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কন্দলিৰ সন্মুখত আদৰ্শ স্বৰূপ অনুবাদ-কৰ্ম নাছিল... ...এই অনুবাদ-নীতি আছিল যোগাযোগমূলক নীতিৰ অনুৰূপ... ...কন্দলিয়ে অনুবাদ-নীতি সম্পৰ্কে নিজে *ৰামায়ণত* ঘোষণা কৰি গৈছে... ...।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাৱণ চৰিত্ৰৰ ৰূপকধৰ্মিতা... ...'ৰাৱণ' নামৰ তাৎপৰ্য বাল্মীকি *ৰামায়ণত* এইদৰে আছে... ...চাৰিত্ৰিক দোষ কিছুমান দেখা যায়... ...নৈতিক জীৱনৰ পৰা আঁতৰি...